

## Menekültkérdés Tuzla kantonban 1992 és 2008 között<sup>10</sup>

Hasanović-Kolutácza Andrea<sup>11</sup>

Az 1990-es évek elején kirobbant háború a bosznia-hercegovinai (BiH) lakosság tömeges migrációját eredményezte, melynek következtében a népesség etnikai összetétele a legtöbb opcinában megváltozott. A becslések szerint 2,2 millió személy kényszerült elhagyni otthonát, valamivel több, mint a háború előtti lakosság fele. Ebből 1,2 millióan külföldre vándoroltak, egy millióan pedig belső menekültként BiH-án belül váltottak lakóhelyet.

A menekültek közül mára egyesek a tartós külföldi letelepedés mellett döntöttek, a hazatérés mindenféle terve nélkül, míg mások a háborús események miatt kényszerből választott új, országon belüli tartózkodási helyükön illeszkedtek be sikeresen, amelyet nem kívánnak többé elhagyni. Ugyanakkor a belső menekültek egy csoportja szívesen visszatérne háború előtti lakóhelyére, azonban nincs hová. Házaik vagy megsemmisültek, vagy új, jogtalan tulajdonossal bírnak, illetve az ország azon részén az élet már rég nem olyan, mint amilyen a háború előtt volt. Hogyan élnek ezek az emberek, mit terveznek, miről álmodnak, egy olyan téma, amelyről hosszan lehetne írni. Az alábbi tanulmány a Tuzla kantonban (TK) élő belső menekültek ügyének rövid bemutatására vállalkozik a boszniai háború kezdetétől napjainkig.

### 1. A boszniai háború befolyása Tuzla kanton lakosságának etnikai összetételére

Tuzla kanton a Bosnyák-Horvát Föderáció (FBiH) északkeleti részén, a korábban tuzlai régiónak nevezett területen jött létre 1994-ben, melyet a Daytoni Megállapodás (1995) értelmében 13 közigazgatási egységre tagoltak (1. ábra). Napjainkban 2649 km<sup>2</sup>-nyi területével a tuzlai az egyik legnagyobb kiterjedésű, és legsűrűbben lakott (189 fő/km<sup>2</sup>) kanton a FBiH-ban. A terület 2005-ben jelenlévő lakossága – 502 862 fő – a Föderáció lakosainak 21%-át tette ki, így akkor a 10 kanton közül a tuzlai volt a legnépesebb (HASKOVIĆ, R. 2000).

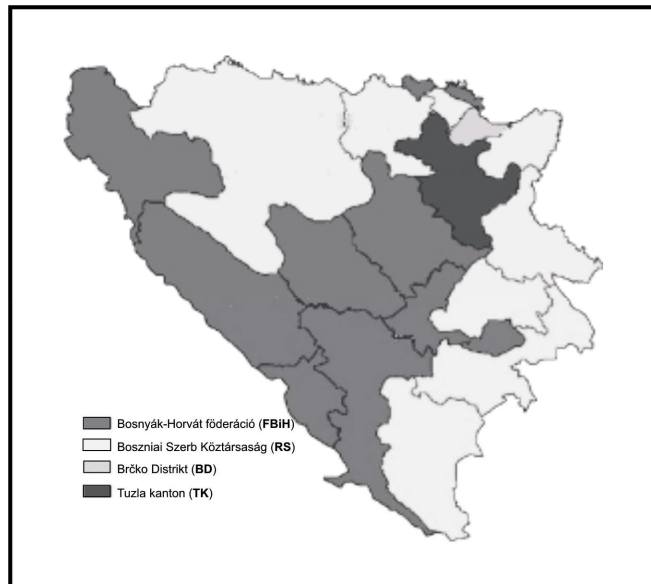
A mai Tuzla kanton területén az 1991-es népszámlálás idején közel félmillió lakos élt, ebből 70% bosnyák, 7% horvát, 13% szerb, 3% egyéb, 7% jugoszláv nemzetiségű volt. A háború során lezajlott etnikai változások következtében mára a kanton lakosságának túlnyomó többségét (90%-át) a bosnyákok adják, őket nagyságrendben a horvátok (5%), a szerbek (3%), és az egyéb nemzetiségűek (2%) követik. A jugoszlávok kategóriája Jugoszlávia felbomlása után eltűnt, és a statisztikákban addig így szereplők nagy valószínűséggel a szerbek és a bosnyákok közé sorolták magukat ezt követően (KOLUTÁCZA A. 2008).

Az 1992-1995 között zajló háborút a nagy embervesztés mellett a nem kívánt lakosság szisztematikus száműzése jellemezte. A kényszerű migráció nemcsak Északkelet-Boszniában, hanem az ország más területein is a lakosság etnikai összetételének megváltozását eredményezte.

<sup>10</sup> A tanulmány a 61432. számú OTKA támogatásával készült.

<sup>11</sup> Végzett doktorandusz, PTE Földtudományok Doktori Iskola.

A Drina-mente bosnyák lakossága – Goražde város lakói kivételével – a regionális centrumok (Szarajevó, Tuzla), és a környéken lévő többi nagyobb település felé menekült. Az ily módon elhagyott, azelőtt főként bosnyákok által területekre szerbek költöztek, megváltoztatva Északkelet-Bosznia nemcsak etnikai, hanem szociális viszonyait lakott és demográfiai struktúráját is.



**1. ábra. Bosznia-Hercegovina és Tuzla kanton közigazgatási beosztása**  
**Forrás:** [http\\_1](#) és [http\\_2](#) alapján szerk. KOLUTÁ CZ A. 2009.

A háborús események következményeként egész Bosznia-Hercegovina több mint 70 opcinájából 146 137 személy vándorolt a mai Tuzla kanton területére.<sup>12</sup> A menekültek legnagyobb számban a Boszniai Szerb Köztársaságból (RS) érkeztek. A migrációs hullám főként a kanton urbánus központjait érintette (Gračanica, Lukavac, Srebrenik, Tuzla, Živinice). Amennyiben a menekültek számához hozzávesszük a 468 550 fős helyi népességet, megkapjuk az 1997 végén a kantonban jelenlévő összlakosság számát (614 687 fő), melynek a becslések alapján 76%-a volt helyi lakos, 24%-a pedig belső menekült. 1999 végére még mindig 118 448-an rendelkeztek menekültstátusszal a kantonban, e személyek több mint fele Tuzla és Živinice opcina területén tartózkodott. Ugyanakkor ebben az évben 17 814 háború előtti lakóhelyére visszatelepülő egyént is regisztráltak a menekültüggyel foglalkozó szervek (ĐOZIĆ, A. 2003).

A hivatalos hatóságok becslései szerint a háború során a kantonból kiköltözők létszáma elérte a 82 000 főt. A 2005-ös országos regisztráció során 11 125 személy jelölte meg TK valamely opcináját háború előtti lakóhelyként – az így nyilatkozók 88%-a szerb nemzetiségű volt.<sup>13</sup>

2005-ig megközelítőleg 56 000, addig Tuzla kantonban élő bosnyák nemzetiségű települt vissza a RS-ba. Az *Emberi Jogok és Menekültügyek Minisztériumának* jelentése szerint azonban 2005 decemberében még mindig 26 751 belső menekült tartózkodott a vizsgált területen, ebből 33 fő horvát, 176 fő szerb, 189 fő egyéb nemzetiségű volt (*1. táblázat*). A TK-ban nyilvántartottak 50%-a Tuzla, Lukavac és Živinice opcinákban koncentrálódott. A kanton területén kialakított kilenc kollektív szállást az említett évben 2700 személy (1000 család) használta.

---

<sup>12</sup> Az első menekültek – főként szerbek, és néhány horvát nemzetiségű – valójában még 1991-1992-ben Szlavóniából érkeztek (Baranya, Nyugat-Szörény, Krajina) a Horvátországban kirobbanó háború következtében. A horvátországi menekültek száma rövid idő alatt elérte a 10 000-et. Közül legtöbben Brčko, Tuzla, Bijeljina, Gradačac, Lukavac, Orašje, és Ugljevik opcinákban húzódtak meg. Őket követték 1992 tavaszán a boszniai belső menekültek (a Drina-mentérről), akiket kezdetben a tuzlai sportszarnokban, általános iskolákban, egyetemista és középiskolai kollégiumokban, valamint magánházaknál helyeztek el. A róluk való gondoskodást a „Merhamet” önkéntes szervezet vállalta magára.

<sup>13</sup> A szövegben szereplő adatok az Emberi Jogok és Menekültügyek Minisztériumának 2005-ös, valamint a Helsinki Emberjogi Bizottság 2005-ös, és 2007-es jelentéseiből származnak.

1. táblázat: A 2005-ben Tuzla katon területén tartózkodó belső menekültek számbeli és nemzetiségi megoszlása općinák szerinti bontásban

Općina neve	A belső menekültek nemzetisége				Összesen
	Bosnyák	Horvát	Szerb	Egyéb	
Banovići	1693	2	28	96	1819
Čelić	540	4	24	-	568
Doboj-Istok	418	-	-	-	418
Gračanica	1681	-	1	-	1682
Gradačac	1553	13	17	4	1587
Kalesija	1705	-	-	-	1705
Kladanj	923	-	-	2	925
Lukavac	2519	-	105	7	2631
Sapna	413	6	-	-	419
Srebrenik	3625	4	-	24	3653
Teočak	229	-	-	7	236
Tuzla	6972	4	1	38	7015
Živinice	4082	-	-	11	4093
<b>TK összesen</b>	<b>26 353</b>	<b>33</b>	<b>176</b>	<b>189</b>	<b>26 751</b>

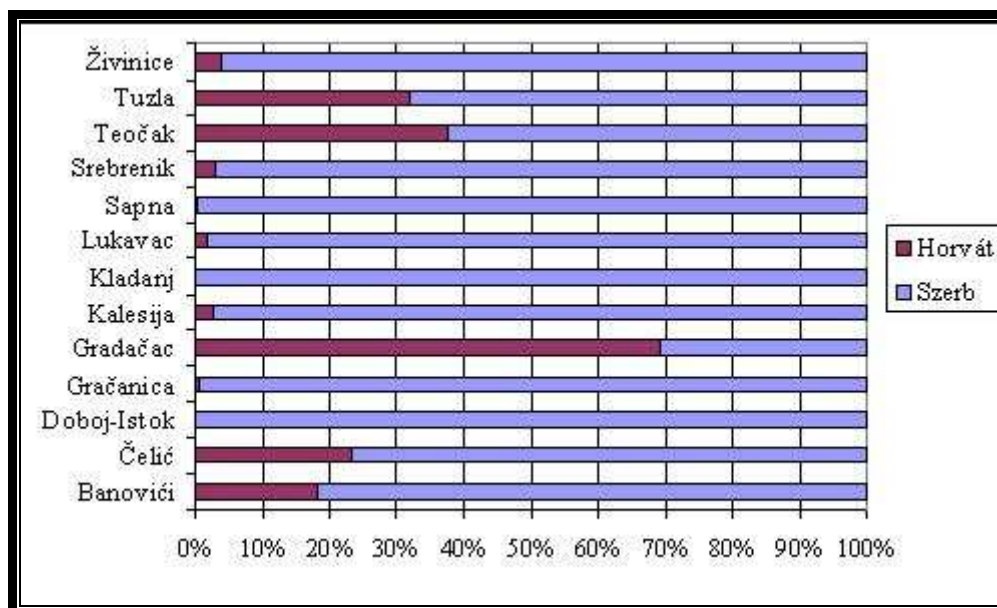
**Forrás:** A Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2005. decemberi jelentése alapján szerk. KOLUTÁČZ A. 2009.

A Tuzla kantonban nyilvántartott belső menekültek száma 2008 augusztusára 18 500-ra csökkent, azaz a jelenlévő lakosságnak már csak 3%-a tartozott ebbe a kategóriába.

A napjainkban is zajló kétirányú visszatelepülési folyamat ellenére, még közel sem állt helyre TK lakosságának háború előtti etnikai összetétele. A kantonban élő bosnyákok számarányának 90%-ra történő növekedését a következő tényezők okozták:

- a háború során szinte kizárólag bosnyák nemzetiségűek menekültek a kantonba, és nagy részük tartósan meg is telepedett itt,
- a nem bosnyák etnikum egy része kiköltözött a kantonból,
- a kantonba visszatelepülők között a bosnyákok számaránya a legmagasabb.

Ami a kisebbségi visszatérést illeti, 2005-ig 14 113-an költöztek vissza TK-ba, a visszatelepülők 79%-a szerb, 21%-a horvát nemzetiségű volt. A szerb visszatelepülés főként a kanton RS-val határos területeire irányul (2. ábra).



**2. ábra. A kisebbségi visszatérés alakulása Tuzla kantonban općinák szerinti bontásban (1996-2005)**

**Forrás:** A Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2005. decemberi jelentése alapján szerk. KOLUTÁČZ A. 2009.

A helyi horvátok, és szerbek nagy része viszont inkább eladja éppen visszaszerzett ingatlanát, és Horvátországba, Szerbiába, illetve BiH horvát és szerb többségű területeire költözik, ezzel is hozzájárulva a kanton etnikai homogenizációjához. E folyamat okaira a későbbiekben még visszatérünk.

## **2. A belső menekültek fenntartható visszatelepülésének alapvető feltételei és akadályai**

A fenntartható visszatelepülés alapvető feltételei közé tartozik a háború során megsemmisült, illetve megrongálódott épületek rekonstrukciója. Ami a lakóegységeket érintő háborús pusztítást illeti, Tuzla kanton 13 općinája közül hatban az épületek több mint 50%-a sérült a harcok során (Teočak općina épületeinek 98%-a megrongálódott), kettőben (Doboj-Istok és Gračanica) 40% feletti volt a háborús pusztítás. Legnagyobb mértékben a kanton szerbiai határvidékei sérültek. Tuzla kanton 32 476 megrongálódott épületének 54%-a 2006-ban még felújításra várt.

A visszatelepülés másik előfeltétele a gazdaság újjáélesztése. A visszatelepülni szándékozókot más szituáció fogadja az urbánus városban, más a rurális területeken. A városban minden munkahelyhez, keresethez kötött, míg falun a visszatelepülő mezőgazdasági termelést tud folytatni, amelynél ha nehezen is, de képes megélni, a minimális élelmiszereket elő tudja magának teremteni. A visszatelepülési folyamatot vizsgálva megállapítható, hogy a felelős szervek és önkormányzatok nem fordítanak kellőképp gondot a visszatelepültek szocializációjára, nem kapcsolják be (vissza) őket a társadalmi-gazdasági folyamatokba. E probléma megoldása

érdekében hozták létre például 2001 elején Tuzlában a *Drina-Podrinje Humanitárius Szervezetet*, amelynek elsődleges célja segítséget nyújtani a mezőgazdasági termelés felélesztéséhez a visszatelepülőknek a kelet-boszniai (Drina-menti) településeken. A szervezet keretén belül eleinte 5000 visszatelepülőt alkalmaztak, akik dohány, gomba, uborka, málna, és szeder termesztésével kezdtek el foglalkozni. A termelés megalapozásához anyagi segítséget néhány humanitárius szervezettől, és cégtől kaptak (pl. „Duhan” Gradačac, „Vega-fruit” Gračanica, „Fabrika duhana” Sarajevo), amelyek szerződésben kötelezték magukat arra, hogy a visszatelepülők által előállított termék egészét átveszik.

A visszatelepülés további, legnehezebben megvalósítható feltételeként említhető a különböző etnikumok közötti bizalom újjáépítése. A *Tuzlai Polgárok Fóruma* a 2000-es évek elején több akciót is szervezett az eltérő etnikumokhoz tartozó visszatelepülők közötti szolidaritás erősítésére. A holland kormány donációjából például egy traktort adományoztak Tramošnica horvát visszatelepülőinek azzal a feltétellel, hogy az általuk megtermelt élelmiszer jelentős részét a Drina-mente bosnyák visszatelepülőinek adományozzák. Ugyanezen elv alapján kaptak 4 traktort a Janjaba visszatért bosnyákok, akik a požarnicai, kovačicai és čakloviči-i szerbek számára ajándékoztak élelmiszert (PARGAN, M. 2001).

A visszatelepülések legfőbb akadálya a munkanélküliség, a társadalombiztosítás hiánya és az egészségügyi ellátás nem megfelelő működése. Emellett sokáig gátolta, illetve lelassította a visszatelepülési folyamatot a közbiztonság,<sup>14</sup> és a nyugdíjellátáshoz való jog hiánya, az iskoláztatás, és az infrastruktúra felújításának megoldatlansága is. Sok helyütt komplett önkormányzati reformra lenne szükség ahhoz, hogy a visszatelepülők úgy érezhessék, a saját hazájukban vannak, és nem zavarnak senkit. A helyi önkormányzatok ugyanis könnyen meg tudják akadályozni a nem kívánt elemek visszatérését. Felújítanak például 100, a többségi etnikum tulajdonát képező házat, míg a kisebbségi etnikumok számára egyet sem, vagy az ő ingatlanjaikat egyszerűen hagyják tönkremenni. Ez az eljárás mód – amely tulajdonképpen az etnikai tisztogatás „békés eszközökkel” történő folytatásának tekinthető – BiH mindkét entitásában, így a vizsgált kantonban is jellemző (RADAŠ, N. 2002).

Tuzla kanton *Felújítási Fejlesztési és Menekültügyi Minisztériuma* segítséget próbál nyújtani a belső menekülteknek jogaik megvalósításában, háború előtti lakhelyük felújításában, az erre irányozott adományok felhasználásában, az esetlegesen szükséges hitelek felvételében, és a (helyi) társadalomba történő újbóli beilleszkedésben (pl. pszichológiai támogatás, egészségügyi biztosítás, gyermekek iskoláztatása stb.). Az ehhez szükséges anyagi eszközöket a kanton és a FBiH költségvetéséből, valamint különböző humanitárius szervezetek<sup>15</sup> adományaiból biztosítják. A kantonba történő kisebbségi visszatelepülés iránti érdeklődés azonban az idő előrehaladtával egyre lanygulóbb.

<sup>14</sup> A Tuzla kantonból Kelet-Boszniába visszatelepülők nem csak a kezdeti időszakban (1996-2001), hanem még napjainkban is sokszor ki vannak téve támadásoknak (bomba-, kődobálás), provokációnak (vallási objektumokon sértő feliratok), fizikai-verbális bántalmazásoknak, munkahelyi és helyi önkormányzati diszkriminációnak, stb.

<sup>15</sup> Pl. Catholic Relief Services, Danish Refugee Council, Mercy Corps, „30 Općina Együttes Projekt”.



Napjaink Bosznia-Hercegovinája az etnikai tisztogatások következményeként egyértelműen több egynemzetiségű területre oszlik. A kisebbségi etnikumokhoz tartozók aránya csak két opcinában – Sarajevo Centar és Tuzla – magasabb mint 10%. A háború előtt az összes opcina 20%-ában volt csak egyetlen etnikum több mint 50%-os többségben a többiekkel szemben.

Tuzla kanton és Tuzla városát BiH egyik legtoleránsabb és legpolgáribb régiójaként tartják számon, azonban itt is tapasztalható a többségi etnikum politikai és hatalmi dominációja. TK lakossága relatíve békés tudott maradni a három etnikum véres háborújában, jelentősebb atrocitások nem történtek az itt élő bosnyákok, szerbek, és horvátok között. A helyi szerbek lojálisak maradtak szülőföldjük iránt, nem költöztek el tömegesen, mint ahogy az az ország egyéb részein történt. A terület védelmében közülük körülbelül 6000-en vettek részt. A kiköltözés mellett döntők a világi és egyházi szerb vezetők háborús retorikájának hatására hagyták el a tuzlai régiót. A minél nagyobb számú szerb nemzetiségű kantonba történő visszatelepülésének koordinációjában a *Szövetség a Tuzla kantonba irányuló fenntartható visszatérésért* és a *Szerb Városi Tanács* civil szervezetek vesznek részt (IVANOVIĆ, N. J. 2005a).

A boszniai nemzetiségi kérdés általános megoldása lehetne: mindhárom államalkotó nemzet számára egyenjogú képviselőt biztosítani a kormányzervekben és az állami adminisztrációban, a helyi önkormányzatok szintjétől az államiig. Amíg a RS-ban a bosnyákokat és a horvátokat diszkriminálják, addig a FBiH-ban a szerbek jogait „rövidítik” meg. Nincs ez másképp Tuzla kantonban sem. Lesújtó a helyzet, ami a szerbek képviselőtét illeti az állami szervek és cégek vezetőségeiben. Tuzla város kivételével még nyomuk sincs az államigazgatási szektorban. A TK közgyűlésének adminisztrációjában dolgozó 28 személy közül 2007-ben például 25 volt bosnyák, 2 horvát és 1 szerb nemzetiségű.

A helyi horvátok sincsenek a szerbeknél jobb helyzetben. A *Tudományos Kulturális és Sportminisztériumban* például a dolgozók 88%-a bosnyák nemzetiségű, míg a vezető testületekben ez az arány még magasabb (95%). Az említett minisztériumban a horvátoknak nincs egyetlen felelős beosztású képviselője sem, holott e minisztériumon keresztül realizálódnak az alapvető nemzetiségi érdekek (pl. iskolaügy, nyelv, nemzeti identitásőrzés, stb.). Tuzla kanton egyéb közigazgatási szerveiben is elhanyagolható számú horvát dolgozik (IVANOVIĆ, N. J. 2005b).

A fentiekben röviden vázolt nemzetiségi helyzet mellett a kevés horvát visszatérés okaiként jelölhetők meg a kedvezőbb horvátországi életfeltételek (pl. sok menekült időközben családot alapított, megfelelő munkahellyel rendelkezik), és a horvát állam támogatása, amivel a boszniai horvát menekültek helyi integrációját ösztönzik. A menekültek a kormány nem motiválja a visszatérésre, sőt földet kapnak az újrakezdéshez, ami felgyorsítja integrációjukat. Emellett azonban az is igaz, hogy Horvátország pénzügyileg segíti BiH újjáépítését, és a boszniai horvátok visszatelepülését az országba (RADAŠ, N. 2002).

### 3. Összegzés

A belső menekültek visszatelepülési folyamatát illetően – a nehézségek ellenére, illetve BiH más országrészeihez képest – Tuzla kanton egy sikeres példának tekinthető. A háború befejezésekor körülbelül 150 000 menekült tartózkodott a területen. Számuk 2008 első felére 18 000-re csökkent, ami a jelenlévő lakosságnak már csak 3%-át jelentette. A háború óta eltelt 14 év alatt a kantonban élő belső menekültek különféleképp rendezték helyzetüket: vagy visszatértek a háború előtti lakóhelyükre, vagy külföldre vándoroltak, vagy a kantonban történő tartós megtelepedés mellett döntöttek. A kétirányú visszatelepülési folyamat a vizsgált térségben a végéhez közeledik, azonban még közel sem állt helyre Tuzla kanton lakosságának háború előtti etnikai összetétele – és nagy valószínűség szerint nem is fog már. A kantonba irányuló kisebbségi visszatelepülés iránti érdeklődés egyre csökken. A kantonban zajló nemzetiségi folyamatok nem ösztönzik a horvátokat és a szerbeket a tuzlai régióba történő visszatérésre. Ehhez hozzájárulnak még a jelenlegi tartózkodási helyükön meglévő kedvezőbb életfeltételek is.

A még segítségre szorulóknak pontos számának felmérése és a további szükségletek feltérképezése megoldást hozhat a TK-ban élő belső menekültek problémájának megoldására. A folyamatot koordináló szervek legfontosabb teendője a lerombolt lakóépületek már korábban megkezdett helyreállításának felgyorsítása a visszatérések szempontjából preferált területekre összpontosítva. Szükségszerű emellett a visszatérők hosszú távú életperspektíváinak javítása is. Mindez azonban a megoldandó feladat könnyebbik részét jelenti, nehezebb viszont a különböző etnikumok, és általában az emberek közötti bizalom újjáépítése. Csak remélni tudjuk, hogy nem lehetetlen.

#### Irodalom:

- ĐOZIĆ, A. 2003: Prinudne migracije i problema razvoja regije Sjevernoistočne Bosne. – In: NURKOVIĆ, R. (ed.): Regionalno razvojna problematika BiH i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj Uniji. Zbornik Radova, UNTZ PMF Odsjek za geografiju, Tuzla, pp. 259-272.
- HASKOVIĆ, R. (ed.) 2000: Tuzlanski Kanton – Tuzla Canton. Bosnia Ars, Tuzla, 160. p.
- IVANOVIĆ, N. J. 2005a: Nismo prihvaćeni kao partneri vlastima. – Front Slobode, 2005. január 28. pp. 4.
- IVANOVIĆ, N. J. 2005b: Obespravljani Hrvati i Srbi. – Front Slobode, 2005. június 10. pp. 5.
- Izveštaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. január-december.
- Izveštaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007. január-december.
- KOLUTÁČZ A. 2008: A boszniai menekültkérdés alakulása 1992-től napjainkig, különös tekintettel Tuzla kantonra. – In: REMÉNYI P. – SZEBÉNYI A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. PTE TTK FI – KMBTK, Pécs, pp. 290-301.
- KOLUTÁČZ A. 2008: A demográfiai helyzet alakulása Tuzla kantonban az 1992-1995-ös boszniai háború után. – Mediterrán és Balkán Fórum II./1. pp. 10-17.
- PARGAN, M. 2001: Prošla su vremena kada su povratnici bili pokusni kunići. – Povratnik. Magazin za izbjeglice i raseljena lica. 1-2. (március-június), Prelom Média Centrum, Banja Luka, pp. 13-15.
- RADAŠ, N. 2002: Ljudi su odlučili da se vrate. – Povratnik. Magazin za izbjeglice i raseljena lica. 1-2. (március), Prelom Média Centrum, Banja Luka, pp. 6-8.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. – Balkán Füzetek Különszám I. PTE-TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 122-129.
- Upporedna analiza pristupa pravima izbjeglice i raseljenih osoba. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2005. december.

#### Ábrák forrása:

http\_1: [www.vladatk.kim.ba/OKantonu/karta.htm](http://www.vladatk.kim.ba/OKantonu/karta.htm) (letöltés ideje: 2008. szeptember 22.)

http\_2: [www.vladatk.kim.ba/OKantonu/kartaTK.htm#](http://www.vladatk.kim.ba/OKantonu/kartaTK.htm#) (letöltés ideje: 2008. szeptember 22.)